

CRISTELLA-WEEKEND IN BORNERBROEK

18-21 MAART 2022

Anneke van der Putte (red.), avdp@de-stiel.demon.nl

met medewerking van Roel Douwes en bijdragen van verschillende deelnemers

van der Putte, A. (ed.), 2023. The Cristella-weekend 18–21 march 2022 in Bornerbroek in the Province of Overijssel. *Coolia* 66(1): 43–49.

An account is given of a weekend foray focusing on Aphyllophorales and microfungi in the province of Overijssel. Some special species for The Netherlands are dealt with in detail, such as *Tomentella crinalis* and *Dacrymyces capitatus*.

De organisatie van het Cristella-weekend van 18-21 maart was in handen van Roel Douwes, die tijd noch moeite had gespaard voor het regelen van toegang tot een aantal van de mooiste gebieden in Overijssel. We verbleven dit weekend in het gastvrije Nivonhuis Krikkenhaar in de buurt van Almelo, dat voor onze groep gereserveerd was. Er waren 27 deelnemers, waaronder ook enkele nieuwelingen in het gezelschap. Helaas waren er ook enkele afmeldingen, onder wie Hermien Wassink. Haar ernstige ziekte, waarvan we toen nog niet wisten dat die haar zo snel daarna fataal zou worden, legde voor veel deelnemers een schaduw over het weekend.

De voortekenen voor dit Cristella-weekend waren niet heel gunstig. Na de regenrijke, natte februari maand werd het in maart droog en schraal voorjaarsweer, met veel zon, wind uit het oosten en pittige nachtvorsten. In mycologisch opzicht dus ronduit slecht weer. Maar dat weerhield ons er niet van om een gevarieerd excursieprogramma af te werken. Er werden 8 gebieden bezocht, waaronder een gebied van Landschap Overijssel (Molenven), gebieden van Staatsbosbeheer (De Borkeld, Reutumerveen, Reutumer weuste, Gravenbosch) en enkele particuliere landgoederen (Twickel, Schultenwolde). Soms is het niet zo makkelijk vergunning te krijgen voor mycologisch onderzoek in particuliere gebieden, maar op beide genoemde landgoederen waren we welkom. Wel werd ons door de vergunningverleners gevraagd om in verband met de aanvang van het broedseizoen, verstoring te voorkomen. Onze groep werd daarom steeds in drie kleinere groepen onderverdeeld.

Het aantal soorten per gebied was door de weersomstandigheden niet heel hoog. Het totaal aantal verschillende taxa bedroeg tijdens het weekend 214. Landschappelijk waren de gebieden echter stuk voor stuk de moeite waard om te bezoeken. Het gebied rond Almelo wordt doorsneden door tal van beken die ontspringen op de Twentse stuwwallen. Vanouds is het gebied dan ook nat en rijk aan beekbegeleidende bossen, broekbossen en venen, waarvan nog redelijk wat restanten bewaard zijn gebleven. Voorbeelden van deze gebieden waren Reutumerveen, Reutumerweuste, Gravenbosch en De Breeriet. Daarnaast werd het gebied vroeger gekenmerkt door grote (natte) heidevelden, waarvan ook fragmenten bewaard zijn. Door ons bezochte voorbeelden daarvan zijn het Hellecaterveld/Twickelervaart, Schultenwolde, Molenven en het beroemde jeneverbesstruweel van de Borkeld.

Excursie Schultenwolde (Roel Douwes)

Ons groepje ging op vrijdagmiddag naar landgoed Schultenwolde, een gebied met gemengd loof/naaldbos en rabattenbos. We werden welkom geheten door Matthijs van der Sande Lacoste, en door Ron Poot van de lokale KNNV- afdeling die veel biologisch onderzoek

Bezochte gebieden	Aantal soorten per gebied
De Borkeld (Staatsbosbeheer)	33
De Breeriet (Stichting Twickel)	53
Gravenbosch (Staatsbosbeheer)	50
Hellegaterveld/Twickelervaart (Stichting Twickel)	71
Molenven (Landschap Overijssel)	33
Reutumerveen (Staatsbosbeheer)	25
Reutumerweuste (Staatsbosbeheer)	59
Schultenwolde (Schultenwolde BV)	23

Tabel 1: overzicht bezochte gebieden en aantal aangetroffen soorten per gebied.

doet op het landgoed. Sinds 1907 is Schultenwolde in bezit van de familie en het landgoed wordt gezamenlijk onder de naam Schultenwolde BV beheerd (zie voor een stukje historie <https://www.schultenwolde.nl>). Matthijs is van de familie degene die zich het meest met het natuurbeheer bemoeit. Het gebied bestaat uit een natte heide met ven en stukken droog bos met grove den, eik en beuk. We richtten ons vooral op het bosgedeelte, waar in de struiklaag ontzettend veel rododendrons voor kwamen: hier duidelijk een plaagsoort die ondoordringbaar kreupelhout vormt. Massaal troffen we op de knoppen de Azaleaknopvreter (*Seifertia azaleae*) aan (Figuur 1).

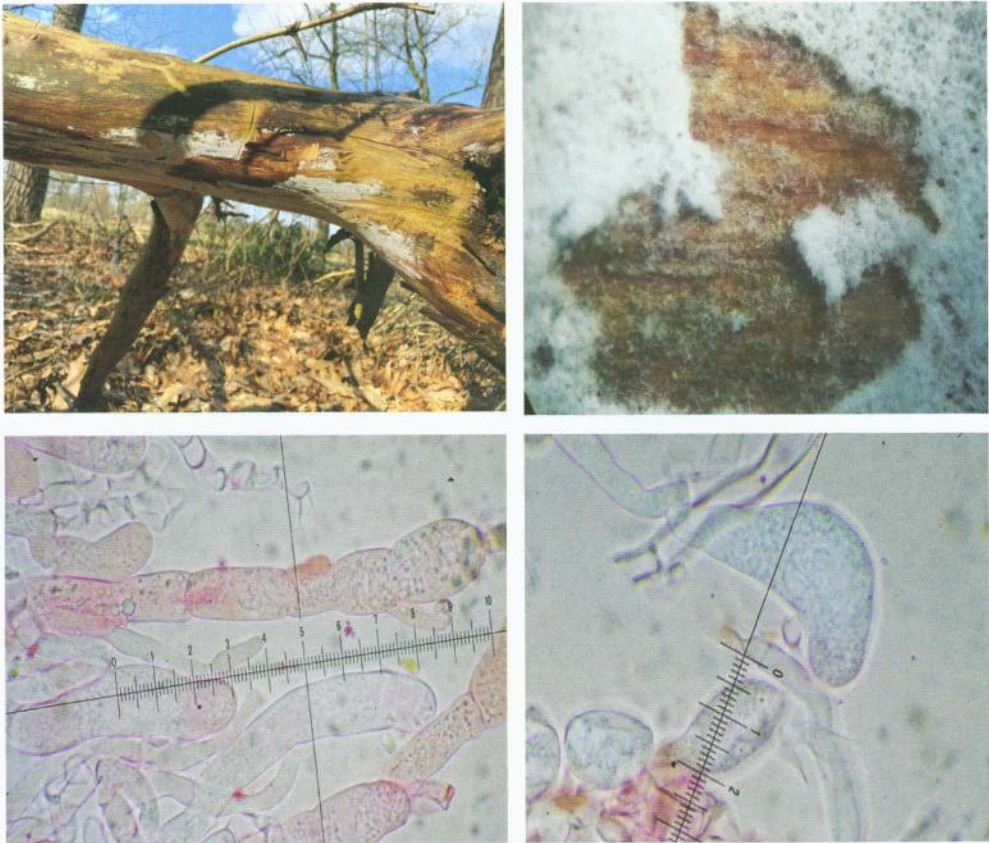
Halverwege de excursie werden we door Matthijs getraceerd op thee en stroopwafels. Hij was een onderhoudend verteller over de historie van het landgoed en alle perikelen die erbij komen kijken als je als familie zo'n natuurgebied wilt behouden in de wereld van het bureaucratische natuurbeleid.

Juist bij onze pauzeplek lag aan de rand van het bos een omgevallen grove den, geheel ontschorst en sterk blootgesteld aan wind en zon. De stam viel op door een wit waas over een groot oppervlak (zie Figuur 2). Met veel moeite lieten zich wat schilfers losbikken van de keiharde stam. De determinatie was een stukje teamwork: Bregtje Miedema ging ermee aan de slag. Aafke Buijs, aan wie ze het microscoopbeeld liet zien, bracht haar op het idee van het geslacht en de uiteindelijke determinatie van het Viltmatje (*Saccosoma farinaceum*) werd door Nathan Schoutteten bevestigd. De soort is in www.verspreidingsatlas.nl te vinden onder de naam *Helicogloea farinacea*. Andere namen die in de literatuur ook wel gebruikt worden zijn

Saccoblastia farinacea en *Helicobasidium farinaceum*. Het Viltmatje heeft een heel luchtige, fijn fibreuze structuur onder het binoculair (zie Figuur 2b). Belangrijk voor de determinatie van het geslacht zijn de zakvormige probasidia (zie Figuur 2d) met een variabele vorm (zakvormig / clavaat / soms gevorkt) en de aanwezigheid van gespen. De basidia zijn gesepteerd (zie Figuur 2c), de sporen breed ellipsoïde, en bij deze vondst 18–20 × 13–15 µm.

Figuur 1. Azaleaknopvreter (*Seifertia azaleae*). (Foto: Ron Poot)

Figuur 2. Linksboven: a. de ontschorste grove den met Viltmatje (*Saccosoma farinacea*). Rechtsboven: b. Viltmatje (*Saccosoma farinacea*) onder het binoculair. De luchtige structuur is duidelijk te zien. Linksonder: c. gesepteerde basidia. Rechtsonder: d. zakvormig probasidium. (Foto's: Bregtje Miedema)

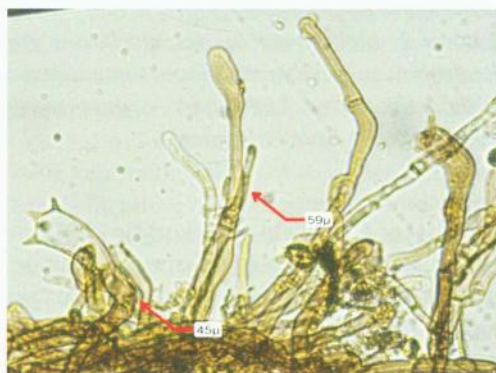
Molenvan: Gestekeld rouwkorstje (*Tomentella crinalis*) (Marc Detollenaere)

Het was droog rond het Molenvan, erg droog. Mooie vondsten waren dan ook niet gauw te vinden, en dus begonnen we ook aandacht te krijgen voor ouder en wat meer uitgedroogd materiaal. Zo troffen we op een ontschorste Amerikaanse eik een tabaksbruine resupinate korst met lange tandjes aan. De tandjes zelf leken wat beschimmeld, waardoor enkele mensen van de groep opperden dat het hier mogelijk een oude *Hyphodontia* betrof. Er was nog voldoende plaats in mijn doos en ik besloot het toch maar mee te nemen voor verder nazicht.

Onder de microscoop klaarde de hemel onmiddellijk op. De ronde sporen met een gemiddelde diameter van 7,3–7,8 μ m waren bruin en vertoonden grote knobbels, die bovendien duidelijk bifurcaat (gesplitst) waren. De basidia waren clavaat (knotsvormig) en hadden 4 sterigmen. De hyfen vertoonden alle gespen. Cystiden kon ik niet terugvinden. Met de sleutel van Stalpers (2017) kom je dan vlot uit op Gestekeld rouwkorstje (*Tomentella crinalis*) (Figuur 4). En een blik op de Verspreidingsatlas laat zien dat hij niet zo zeldzaam is, maar het is zeker een leuke soort met bovendien een mooie microscopie.

Figuur 3. Het Molenven is een oud heideveen, omgeven door wilgenstruwelen en berkenbossen. Het is in de middeleeuwen ontstaan door veenafgraving. (Foto: Anneke van der Putte)

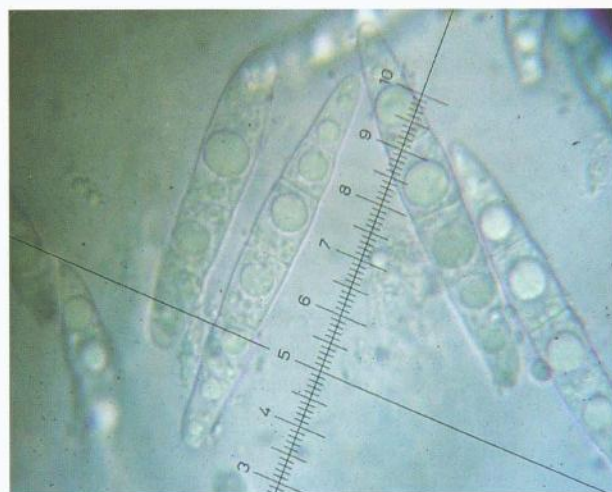
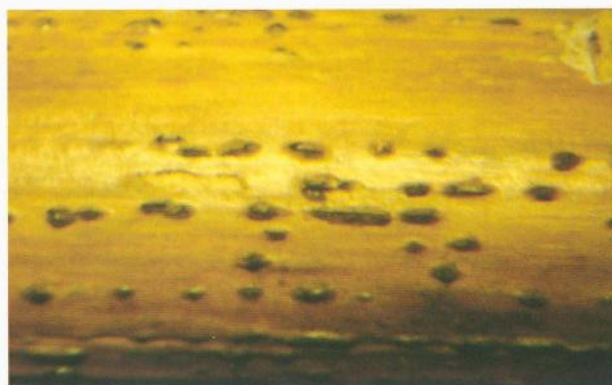

Figuur 4. Gestekeldrouwkorstje (*Tomentella crinalis*). Foto linksboven: vruchtlichaam; rechtsboven: knotsvormig basidium met vier sterigmen; linksonder, bij rode pijl een ronde, gestekelde spore. (Foto's: Marc Detollenaere)

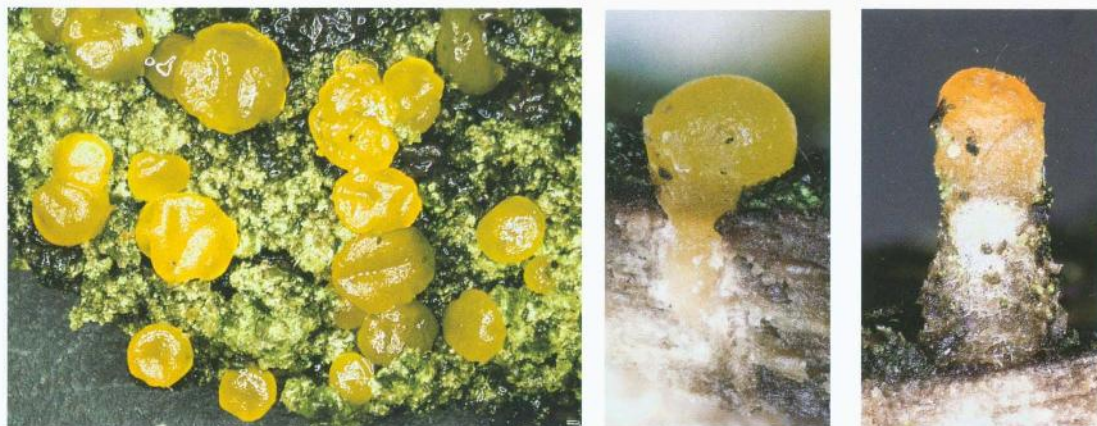
Waterkelkjes op vochtig hout en enorme sporen onder de microscoop

Tijdens de Cristellaweekenden ligt het accent meestal voornamelijk op 'klein spul' van diverse aard. *Hyaloscypha*-soorten (Waterkelkjes) behoren daar ook toe. Er komen in Nederland volgens de Verspreidingsatlas zo'n 13 soorten voor, plus nog enkele varianten. Ze zijn allemaal erg klein en wit, groeien vaak in groepen, meestal op vochtig hout, aan de onderzijde. Het onderscheid zit hem in sporengrootte en -vorm, lengte randhaartjes, enz. Er is gelukkig een goede sleutel voor, zodat je er meestal wel uit komt. Ook in het Molenven waren ze te vinden, ondanks de droogte. Onder de microscoop werd met behulp van de sleutel duidelijk wat onze vondst was: Gewoon waterkelkje var. *alniseda* (*Hyaloscypha fuckelii* var. *alniseda*).

Ook op de oevers van de vennen was onze hoop gevestigd: misschien was op oude natte rietstengels nog het een en ander te vinden. We vonden een paar stengels waar iets op leek te zitten, even boven de waterspiegel: kleine zwarte vlekjes, die nieuwsgierig maakten. Weer terug op de thuisbasis werd de vondst bekeken onder de microscoop. Onder het glaasje lagen een stel prachtige, enorme sporen met oliedruppels, rond de 70 µm lang, die bij de 5 of 6 septen soms een beetje waren ingesnoerd. Ze kwamen niet uit een ascus, maar uit de zwarte pycnidia, holtes in de rietstengel (de kleine zwarte vlekjes die ons waren opgevalen), waarin deze ongeslachtelijke schimmelsporen (conidia) worden gevormd en via een opening uitgestoten. Het bleek een *Stagonospora*-soort te zijn, (Figuur 6a, 6b) wellicht *Stagonospora elegans*, behorend tot de groep van coelomyceten, waaronder veel plantinfecties vallen.

Figuur 5. (boven): Gewoon waterkelkje var. *alniseda* (*Hyaloscypha fuckelii* var. *alniseda*).
Figuur 6a, 6b. (Midden en onder): rietstengel met grote sporen van *Stagonospora*. (Foto's: Anneke van der Putte)

Figuur 7. Gesteelde druppelzwam (*Dacrymyces capitatus*). Midden: Doorsnede door het hout direct onder vruchtlichaam toont de wortelende steelbasis; rechts een jong exemplaar. (Foto's: Nico Dam)

Oranje tranen (Nico Dam)

Oranje druppelzwammen (*Dacrymyces* spp.) zijn een dankbare groep paddenstoelen. Ze zijn er vrijwel het hele jaar, en je kunt ze gewoon Oranje druppelzwam ss. lato noemen, zonder verder gedoe. Dat laatste is wel een beetje lui, en wordt ook steeds minder nodig. Langzamerhand komt er meer duidelijkheid over de afgrenzing van de individuele soorten, en het onvolprezen Phragmoproject op de NMV webstek (www.mycologen.nl → kies Phragmoproject in het bewegende lint bovenaan de pagina) houdt dat min of meer bij in de daar beschikbare sleutels. De Gesteelde druppelzwam (*Dacrymyces capitatus*) die we tijdens de excursie naar het Hellegaterveld vonden, is een van de, wat mij betreft, goed determineerbare soorten: een typische druppelzwam met een wortelende steel (Figuur 7). Bijbehorende microscopische kenmerken zijn dunwandige, 3-voudig gesepteerde sporen en basidiën van het U-type, d.w.z. met een afgeronde, holle overgang tussen de twee sterigmata.

Landgoed Twickel

Een van de andere excursies op die tweede dag ging naar het landgoed Twickel, gelegen vlak bij Delden. Dit prachtige landgoed bestaat al bijna zeven eeuwen en meet ca. 4.500 hectare. Kenmerkend zijn het kasteel, de historische boerderijen en het kleinschalige coulisselandschap, met bossen met oude eiken, heidevelden en vennen, en met akkers en weilanden die omzoomd zijn met houtwallen. Er staan 148 boerderijen

Figuur 8. Vijver op landgoed Twickel. (Foto: Anneke van der Putte)

op het landgoed (herkenbaar aan de zwart-witte luiken), twee watermolens, een watertoren en houtzagerij. Er is een orangerie, waar de citrusbomen binnen overwinteren. Veel paddenstoelen waren er door de droogte niet te vinden, maar het mooie weer en de lunchpauze in de zon vergoedden veel.

Reutumerveen en Reutumerweuste met natte broekbossen

Voor de zondag stond o.a. een bezoek aan het Reutumerveen en Reutumerweuste op het programma. In de loop van duizenden jaren is aan de westkant van de stuwwal van

Ootmarsum, waar de bovenloop van de Bornse Beek ligt, een beekdal gevormd met vooral venige grond. De slecht verteerde veengrond kwam goed van pas toen men nog op turf stookte, en daarvan resteren nog enkele putjes waar destijds veen gestoken werd. Het grondwater is vrij zuur door hoger gelegen zwavelrijk zand dat bij ontginning oxideerde tot zwavelzuur. Door de ligging van het Reutumerveen treedt er permanent kwel op. Op deze zurige en natte veengrond bevinden zich broekbossen van vooral els, maar ook staan er enkele wilgensoorten, berk, vuilboom en lijsterbes. Op de plaatsen waar het iets droger is, kunnen ook eiken tot volwassen bomen uitgroeien. Flankerend aan het bos liggen enkele schraalgraslandjes (Reutumerweuste), die hier en daar wat heideachtig zijn.

Het werd nogal een waadpartij door het Reutermerveen, en we moesten flink opletten om niet weg te zakken in de gaten. Dat was extra lastig doordat het er vol lag met zwart, rottend elzenblad, waardoor de kuilen en diepere stukken vaak niet zichtbaar waren. We slingerden ons dus een beetje van boom naar boom, met een tussenstapje op wat hoger liggende stukken. Speurend op de grond vonden we ineens tussen het zwarte, rottende blad kleine bleekbruine bekertjes, die na enig zoeken in behoorlijke aantallen bleken te groeien tussen het elzenblad: het Elzenkatjesmummiekelkje (*Ciboria amentacea*), een klein lang-gesteeld bekertje van ca.

6 mm. Hij groeit op de mannelijke katjes van Els, die hier door de laag rottende elzenbladeren echter niet of nauwelijks meer zichtbaar waren (Figuur 10).

Met dank aan Staatbosbeheer, Landschap Overijssel, Stichting Twickel en de BV Schultenwolde voor het verlenen van de onderzoekvergunningen voor de verschillende gebieden.

Figuur 9. Het natte Reutumerveen met vooral Els. (Foto: Anneke van der Putte)

Figuur 10. Elzenkatjesmummiekelkje (*Ciboria amentacea*). (Foto: Anneke van der Putte)